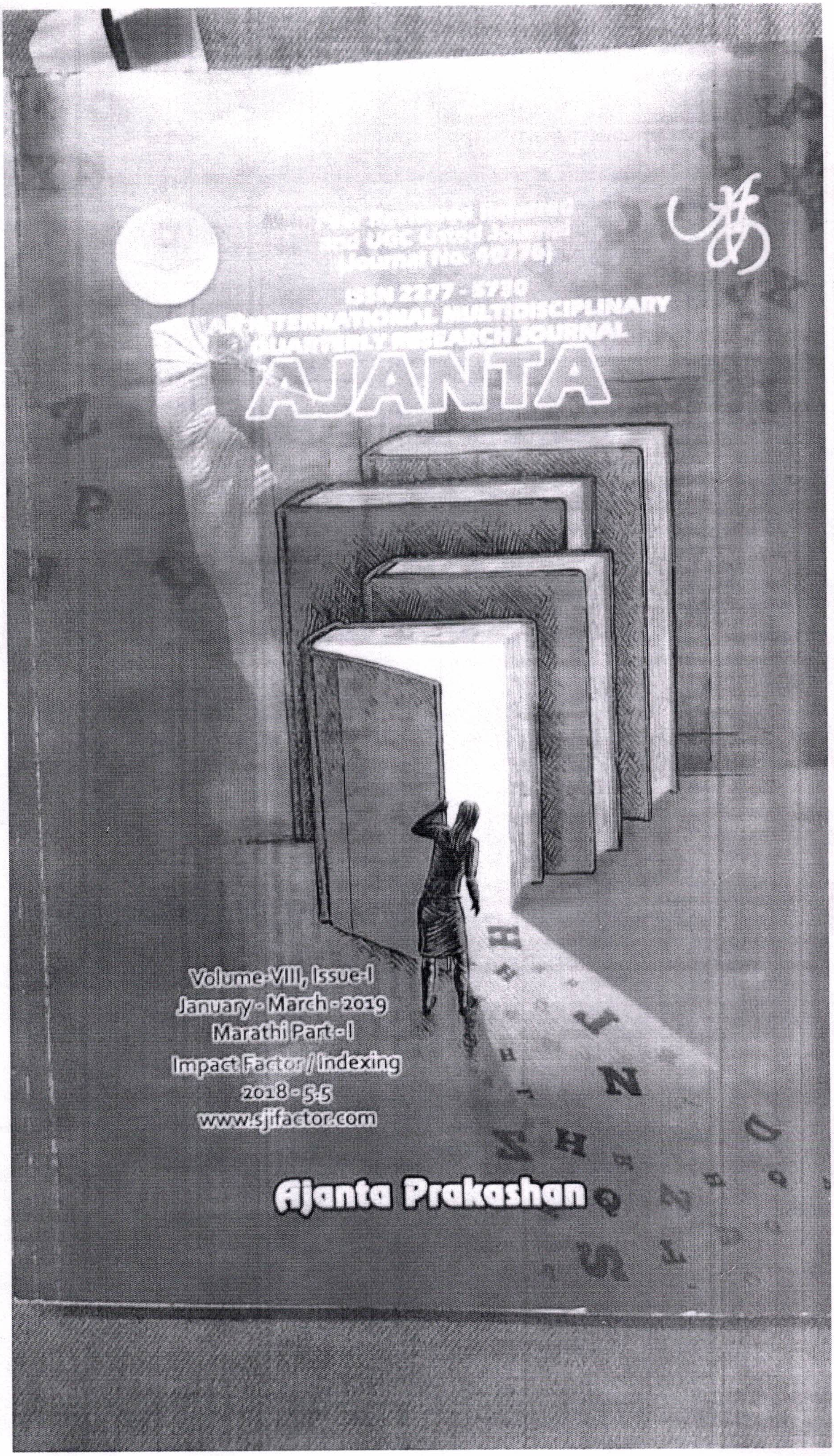
ISSN 2277 - 5730
AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY
QUARTERLY RESEARCH JOURNAL
AJANTA
Volume-VIII, Issue-I
January - March - 2019
Marathi Part - I
Impact Factor / Indexing
2018 - 5.5
www.sjifactor.com
Ajanta Prakashan

ISSN 2277 - 5730
AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY QUARTERLY RESEARCH JOURNAL

AJANTA

Volume - VIII | Issue - I | Marathi Part - I | January - March - 2019

Peer Reviewed Referred and UGC Listed Journal

Journal No. 40776

ज्ञान-विज्ञान विमुक्तये

IMPACT FACTOR / INDEXING
2018 - 5.5
www.sjifactor.com

❖ EDITOR ❖
Asst. Prof. Vinay Shankarrao Hatole
M.Sc (Maths), M.B.A. (Mktg.), M.B.A. (H.R.),
M.Drama (Acting), M.Drama (Prod. & Dir.), M.Ed.

❖ PUBLISHED BY ❖

Ajanta Prakashan
Aurangabad. (M.S.)

CONTENTS OF MARATHI PART - I

अ.क्र.	लेख आणि लेखकाचे नाव	पृष्ठ
१४	प्रा. रा. ग. जाधव (१९३२-२०१६) यांचे समीक्षा लेखन **प्रा. डॉ. मधुकर गणेश मोकाशी**	६६-
१५	झाडीपट्टीतील पोळ्याचे गौरवगीत : झडती आणि महादेवाची गाणी : एक संकलन **प्रा. नवाजी घरत**	७०-
१६	ग्रामीण कथा संग्रहाची समीक्षा : एक अभ्यास **डॉ. पंढरी डोइफोडे**	७४-
१७	आजची मराठी समीक्षा - मानसशास्त्रीय साहित्य समीक्षा **कुलकर्णी सुनीता**	७६-८
१८	समीक्षा संकल्पना आणि स्वरूप **डॉ. प्रताप मारुती गायकवाड**	८५-९
१९	झाडीपट्टीतील विवाहगीते : प्रथांचे संकलन **प्रा. डॉ. राजेश दिपटे**	९२-९
२०	इतिहास घडवणारा नायक : बिरसा मुंडा **प्रा. डॉ. राजेश धनजकर**	९८-१
२१	ग्रामीण साहित्य समीक्षा **प्रा. संदीप महादेव उल्हाळकर** **डॉ. राजेंद्र ठाकरे**	१०७-
२२	ग्रामीण साहित्य समीक्षा **प्रा. संदीप परदेशी**	११४-१
२३	दलित काव्य समीक्षावलोकन **कोंडबा भगवान हटकर**	११८-१
२४	कलावादी साहित्य समीक्षा **प्रा. डॉ. बालाजी व्ही. डिगोळे**	१२४-१
२५	स्त्रीवादी समीक्षेचा विचारव्यूह **प्रा. डॉ. गणपती जोतीबा मोरे**	१३०-१
२६	ग्रामीण साहित्य चळवळ एक दृष्टिक्षेप **प्रा. डॉ. एम. बी. धोंडगे**	१३३-१

आदिवासी कुठे असता
कुठे तरी काना कोपऱ्यात
धर्मांतर होऊन जगला असता

बिरसा मुंडाचे परखड विचार आणि अलौकिक कार्य यामुळेच आज त्यांचा जयजयकार होतांना दिसत आहे. कारण की, बिरसाने सर्वच पातळ्यांवर लढण्यासाठी सशस्त्र सेनादल उभे करुन ब्रिटिश अधिकारी, जमीनदार, सावकार आदिंना वठणीवर आणले होते. त्यामुळेच तर बिरसा मुंडाचे कार्य आजच्या तरुणांना आदर्शवत वाटत आहे आणि म्हणूनच आज सर्वच देशभर बिरसा मुंडा यांची जयंती मोठ्या उत्साहात साजरी केली जात आहे.

तुला पाहून योजही घाबरली
इंग्रज तर दुरच राहिला
तुझ्या तिरकमठ्याचा नेम
त्याने डोळे झाकून पाहिला
जंगल जमीन संपत्ती
हा आपला अधिकार आहे
हे तूच समजावले आम्हाला
आजही आमच्या लक्ष्यात आहे"[२]

हजारो वर्षांपासून जल, जंगल व जमीन या नैसर्गिक साधन संपत्तीवर आदिवासींचा अधिकार होता.परंतु ब्रिटिश भारतात आल्यानंतर त्यांनी 'वन कायदा' करुन आदिवासींना देशोधडीला लावले. त्यांचा जगण्याचा हक्कच हिरावून घेतला त्यामुळे जंगलाच्या कुशीत गुण्यागोविंदाने राहणारा आदिवासी समाज बेघर झाला. मोह, डिंक, फुले, फळे, लाकूड फाटा व वनौषधी या सारखी जगण्याची साधने त्यांच्याकडे राहिली नाहीत. उपासमार, कुपोषण, भूक, दारिद्र्य, दैन्य, शोषण आदिंसारख्या समस्यांनी आदिवासींच्या जीवनाला विळखा घातला. ही सगळी गढूळ व्यवस्था बिरसाला आपल्या डोळ्याने पाहावी लागत होती. तो आतून पेटत होता. शेवटी बिरसाला 'उलगुलान' चाच नारा द्यावा लागला.

आदिवासी काव्याच्या प्रांतात अलिकडेच दाखल झालेले विद्रोही कवी म्हणून मा.तु.खुडे ओळखले जातात. कवी खुडे यांची 'बा बिरसा' ही कविता बिरसा मुंडा या आदिवासी क्रांतिकारकाच्या कार्याची यशोगाथा प्रकट करतांना दिसते. ती अशी

" लहान नाही भूक नाही
नाही तमा कशाची
ध्यास फक्त एकच
सुटका इथल्या आदिवासींची
जल, जंगल जमिनीवर

प्रस्थापित वर्गाने भारतीय स्वातंत्र्याचा इतिहास आपल्या सोईनुसार लिहिला. त्यात [illegible] आदिवासी क्रांतिकारकांची [illegible] स्तुती व वाहवा करता येईल तेवढी केली. डॉ तुकाराम रोंगटे यांच्या शब्दात सांगायचे झाल्यास [illegible] क्रांतिकारक करून टाकले. आणि म्हणूनच त्यांच्या खोटारड्या इतिहासाच्या पानापानात बिरसा मुंडाचे नाव [illegible] दिसत नाही. त्यामुळेच कवी अस्वस्थ होतो.

प्रस्थापितांच्या इतिहासाने इतर क्रांतिकारकांना जवळ केले. त्यांचे जेवढे गुणगान गाता येईल तेवढे गायले. परंतु बिरसा मुंडाचे कार्य आणि कर्तृत्व मात्र त्यांच्या इतिहासकारांना दिसले नाही आणि दिसले असले तरी ते कशासाठी लिहायचे ? असा [illegible] ?

भट बामणांचे कारस्थान
त्यांनीच तुला गायब केलं
तुझ्या नावाचं सोनेरी पान
नेमकं त्यांनी गायब केलं
बिरसा तुझा इतिहास
तोंडी आम्ही सांगत आहोत
इतिहासाच्या कोण्या पानावर
इतिहास लिहिण्यास सज्ज आहोत."[1]

ब्राह्मण वर्गाने पूर्वीपासून ते आजतागायत आदिवासी समाजाला विकासापासून वंचित ठेवले. त्यांचा क्रांतिकारी इतिहास दडपून टाकण्याचे कट व कारस्थान त्यांनीच रचले. तसेच बिरसा मुंडाचे स्वातंत्र्य लढ्यातील महत्त्वपूर्ण योगदानही या इतिहासकारांना रुचले नाही आणि म्हणूनच आता आदिवासी साहित्यिक बिरसा मुंडाचा वास्तव इतिहास कवितेच्या व लेखांच्या माध्यमातून जगाला व समाजाला ओरडून सांगू लागला.

"बिरसा तुझे महान कार्य
आणि महान तुझे विचार
म्हणूनच तुझ्या कार्याचा
होतोय जयजयकार
तुझे विचार होते महान
म्हणून तू केले उलगुलान
आदिवासी समाजापुढे
आदर्श ठेवला तू महान
बिरसा तू नसता तर

हक्क त्यांनी दाखविला
आदिवासींच्या मुखातला
घास त्यांनी हिसकावला

आदिवासी जन सारे
इथे सैरवैर झाले
भाकरीचा चंद्र शोधण्या
वणवण फिरू लागले

...च्या आदिवासी समाजाची ब्रिटिशांच्या तावडीतून सुटका करण्यासाठी बिरसा अक्षरशः तहान-भूक विसरून लढला. ...टिश अधिकाऱ्याने जल, जंगल व जमिनीचा संपूर्ण ताबाच आपल्या हाती घेतला होता. त्यामुळे झाले काय की, ...चे कवचकुंडलच गळून पडले आणि खऱ्या अर्थाने इथूनच आदिवासींची पोटासाठी भटकंती सुरू झाली. तो ... शोधासाठी वणवण भटकू लागला.

ओसाड पडली पाडे
उजडली आदिवासींची घरे
थरकाप सुटला भीतीने
विखुरले आदिवासी सारे
जमीनदारांनी जमिनी लुटल्या
इज्जतही केली निलाम
बहादर आदी बांधवांना मात्र
कोणी करू न शकला गुलाम
धर्मांचे ठेकेदार सारे
मालक म्हणूनी बसले
माणूसकीचे रखवालदार सारे
आदिवासींच्या हक्कावर टपले

...दिवासींचा जंगलावरील अधिकार संपुष्टात येताच त्यांची पाडे रिकामी होऊन घरे ओस पडली. सेठ, सावकार, ...च्या जमिनी तर लुटल्याच, परंतु आदिवासी स्त्रियांच्या इज्जतीचा पंचनामा करण्यासही या हरामखोरांनी मागे पुढे पाहिले ... सगळे अन्याय व अत्याचार आदिवासींनी सहन केले. पण तो त्यांचा गुलाम मात्र कधीच बनला नाही हे ... या देशाचे मालक म्हणून घेणारे माणूसकीचे व धर्मांचे गोडवे गाणारे हे डोमकावळे आदिवासींच्या हक्कावर ... टपून बसले आहेत.

२०. इतिहास घडवणारा नायक : बिरसा मुंडा

प्रा. डॉ. राजेश धनजकर
मराठी विभाग, कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय, गंगाखेड, जि. परभणी

भारतीय स्वातंत्र्य लढ्याच्या इतिहासात अनेक आदिवासी वीरांनी आपल्या प्राणाची आहुती दिली. भारत देश स्वतंत्र व्हावा, आदिवासींवरील अन्याय व अत्याचार कमी व्हावेत, यासाठी आदिवासी क्रांतिकारकांनी फार मोठे लढे दिले. अनेक ठिकाणी उठाव केले. राघोजी भांगरे, तंट्या भिल्ल, उमाजी नाईक, भागोजी नाईक, होन्या केंगले, ख्वाजा नाईक, [illegible], बाबुराव शेडमाके, राणी दुर्गावती, बिरसा मुंडा या सारख्या अनेक क्रांतिकारकांनी स्वातंत्र्यपूर्व काळात इंग्रज, सावकार व इतर अधिकाऱ्यांच्या विरोधात फार मोठे बंडाचे निशाण उभे करून, ब्रिटिश अधिकाऱ्यांना सळो की पळो करून सोडले. असा हा आदिवासी क्रांतिकारकांचा दैदिप्यमान इतिहास असतांना प्रस्थापित इतिहासकारांनी त्यांच्या कार्य आणि कर्तृत्वाची नोंद भारतीय इतिहासात घेतली नाही. त्यांनी घडवलेल्या इतिहासाची पाने प्रस्थापितांच्या इतिहासात कशाबशा कोणत्या रीतीने, नव्हे तर मुद्दामहून कोरी ठेवली.

ज्या समाजाला ब्राह्मण वर्गाने हजारो वर्षे अंधकारमय कोठडीत ठेवून पशूसमान जीवन जगायला लावले, तोच समाज स्वातंत्र्य प्राप्तीनंतर शिक्षणाच्या मुख्य प्रवाहात येऊ लागला आणि याच सुमारास आदिवासी समाजातील थोडीफार शिकून सवरलेली मंडळी 'स्व' समाजाचे चिंतन करू लागली. समाजाचे दुःख वेशीवर टांगण्यासाठी काही साहित्यिक पुढे सरसावले. त्यातील काहींनी आत्मचरित्र, कथा, कादंबरी या वाङ्मय प्रकारात लेखन करून समाजाच्या व्यथा व वेदनांना वाचा फोडली तर काही कवींनी काव्याचा प्रांत निवडून आपल्या कवितेत आदिवासी क्रांतिकारकांचे कार्य व कर्तृत्व शब्दबद्ध करण्याचा प्रयत्न केला. त्यातीलच एक क्रांतिकारक म्हणजे क्रांतिसूर्य 'बिरसा मुंडा' होय. याच बिरसा मुंडाच्या संदर्भात कवी [illegible] कांबळे म्हणतात-

"बिरसा मुंडा इतिहास
नाही कोणी लिहिला
इतिहासाची चाळली पानं
पण नाही कुठेच दिसला
गुप्त का अव्यक्त ठरला
क्रांतिकारकांच्या इतिहासात
शोधून शोधून दमलो मी
नाही भेटला पुस्तकात

फिरंगी सरकार

सावकार,जमीनदाराशी

संघर्ष बोलणारा, सरंजामशाही, दंडुकशाहीवर

वाघासारखा तुटून पडणारा

भगवान बिरसा तूच........

ज्या जंगल पहाडात व दऱ्याखोऱ्यात काळोखमय जीवन जगणाऱ्या आदिवासींच्या जीवनात आत्मसन्मान रुजवण्याचे काम बिरसाने केले. त्याचबरोबर शेठ, सावकार, जमीनदार, सरंजामदार व गोरे अधिकारी यांची लुबाडूवृत्ती व त्यांचे दडपशाही धोरण या विरुध्द बिरसा तुटून पडत असे.

तू पेटलास स्वाभिमानाने

अन् जाणिवा पेरल्यास

आदिम रक्तात, स्वातंत्र्य समतेचा

लढा उभा करुन, मुक्त संग्राम छेडलास

पेटविला उलगुलान, बिरसा तूच बिरसा "[४]

स्वाभिमानी बिरसा मुंडाच्या 'उलगुलान' चळवळीने आदिमांच्या रक्ता रक्तात जाणिवा जागया करुन त्यांच्यात स्वाभिमान पेरला. सावकाराच्या पाशातून मुक्त करण्यासाठी बिरसाने स्वातंत्र्य व समतेचा लढा दिला. त्याचबरोबर आदिवासींच्या मना मनात क्रांतिची बिजे रुजविण्याचे फार महत्वपूर्ण काम बिरसाने केले.

"बिरसा

आज तू आमच्यात नाहीस

परंतु आदिमांच्या जगात

'बिरसा भगवान' म्हणून तुझा

जयजयकार होतांना मी पाहतो आहे."[५]

बिहारमधील आदिवासींच्या अज्ञानाचा फायदा परकीय लोकांबरोबरच स्वकीयांनीदेखील घेतला. हजारो वर्ष अन्याय व अत्याचाराने ग्रस्त असलेल्या आदिम समाजाला 'स्व' ची जाणीव करुन देणे बिरसाला आवश्यक वाटत होते आणि म्हणूनच आदिवासींचे शोषण करणाऱ्या गढूळ व्यवस्थेविरुध्द बिरसाने सर्वंकष विद्रोह पुकारला आणि हाच विद्रोह म्हणजे बिरसाचे उलगुलान होय. बिरसा मुंडाच्या क्रांतिकारी चळवळीची ती एक घोषणा होती, की ज्या घोषणेने दऱ्याखोऱ्यातला व जंगल पहाडातला आदिवासी माणूस जागा झाला.

क्रांतीचा नवा रेला ऽऽ डमरू

आणि पहाट गर्भातून सूर्य येण्याआधीच

तोड सारी साखळदंड आणि करून टाक मोकळे

बिरसा ! म्हणूनच ये रे आमचा

नवा आशादीप होऊन !"[९]

घनदाट अरण्यात वास्तव्य करणाऱ्या आदिम समाजाला मुक्त करण्यासाठी बिरसाने क्रांतीचा डमरू वाजवावा [illegible] होण्यापूर्वीच्या अंधार कोठडीतील माणसांना गुलामीच्या साखळदंडातून मुक्त करावे. असे कळकळीचे आवाहन क[illegible] करताना दिसते. एकूणच आदिवासींच्या वाट्याला भयमुक्त, शोषणमुक्त व दु:खमुक्त जीवन यावे, असे कवीला [illegible] वाटते.

संदर्भ

१. सीताराम काकडे, नरेंद्र भगत चाळ, आटाळी आंबिवली (प.) ता.कल्याण जि.ठाणे

२. तत्रैव.

३. मा.तु.खुडे, मु.पार्डी, पो.वानोळा, ता.माहूर जि.नांदेड (यांची 'बा बिरसा' अप्रकाशित कविता)

४. आत्राम पी.डी., 'पहाडी हुंकार' देवयानी प्रकाशन, नवी मुंबई पृ.क्र. ८५

५. डॉ.तुमराम विनायक 'गोंडवन पेटले आहे' एकलव्य प्रकाशन, चंद्रपूर-१९८७ पृ.क्र.३४

६. कुमरे सुनील 'तिरकमठा', हरिवंश प्रकाशन, चंद्रपूर, १९९९, पृ.क्र.६५

७. मडावी बाबाराव, 'पाखर' प्रियंका प्रकाशन, यवतमाळ, २००१ पृ.क्र.१२

८. डॉ.वाल्हेकर ज्ञानेश्वर 'आदिवासी साहित्य : एक अभ्यास' स्वरुप प्रकाशन, औरंगाबाद २००१ पृ.क्र.२५३

९. तत्रैव.

मनुवाद्यांनी घरे जाळली
गुलामीचे पाश आवळले
अत्याचाराने कहर केला
'बा बिरसा' बेचैन झाला
आदिवासींच्या अस्तित्वासाठी
आयुष्य लावले दावणीला
निकराने लढा दिला
मातृभूमीसाठी जीव वाहिला
'बा बिरसा' तुझी कहाणी
सांगतो जग ओरडुनी
झाडूला झिजला निर्धाराने
रक्ताचे केले पाणी"[3]

दिवसेंदिवस आदिवासींवर होत असलेला अन्याय व अत्याचार पाहून बिरसा अस्वस्थ होत असे. कारण आदिवासींच्या अन्यायाला सीमाच राहिली नव्हती. बिरसा आतून खदखदत होता. शेवटी आदिवासींच्या अस्तित्वासाठी बिरसाने निकराचा लढा दिला. मातृभूमीचे रक्षण करता करता या क्रांतिसूर्याने मृत्यूला कवटाळले. असा हा कर्तृत्ववान वीरपुरुष देशासाठी व समाजासाठी शेवटच्या क्षणापर्यंत झिजत राहिला आणि म्हणूनच तो इतिहास घडवू शकला. जी माणसं देशासाठी व समाजासाठी झिजतात तीच माणसं इतिहास निर्माण करतात. जी झिजत नाहीत ती कुजतात. कशासारखी तर ती पालापाचोळ्यासारखी. बिरसा मुंडा कुजणाऱ्यांच्या पंगतीत बसणारा नव्हता, तर तो झिजणाऱ्यांच्या पंगतीतील पहिल्या पत्रावळीवर बसणारा होता.

बिरसा मुंडा हे एक आदिवासींच्या मुक्ती चळवळीचे एक प्रेरक तत्त्व आहे. कारण स्वातंत्र्यपूर्व काळात आदिवासींच्या न्याय, हक्क आणि अस्मितेसाठी बिरसाने उलगुलानचा नारा दिला होता. तसे पाहिले तर, इतिहासाच्या प्रत्येक कालखंडात आदिवासी माणसाने आपल्या अस्तित्वासाठी आणि अस्मितेसाठी कित्येकवेळा संघर्ष केला. परंतु त्या संघर्षाची नोंद इतिहासाने घेतली नाही.

"बिरसा !
काळोखात पडलेल्या
पहाडी डोंगरात
आत्मसन्मानाचा दीप
तूच लावलास बिरसा........
बिरसा !